

ÄLÄ LUOTA HISTORIALLISEEN ROMAANIIN - PAPPI ORENIUKSEN TARINA ISONVIHAN AJOILTA

Asia on kiertänyt mieltäni oikeastaan sukuni tutkimuksen alusta pitäen. Olin ensin vähän allapäin. Aloittelijan innolla olisin heti kärkeen halunnut saada käsiini jotakin repäisevää. Äitini suvusta ei kumminkaan tuntunut löytyvän kuin pelkkiä torppareita - ja nekin yleensä ilman mitään kummempaa mainetta, ei hyvää eikä pahaa. Vähän kademiellä luin ja kuuntelin, kuinka jotkut olivat löytäneet suvustaan maineikasta väkeä: oli kartano- tai sotaherroja tai muita isopieksuisia. Mutta minä raukka, kun entavoittanut edes yhtä mustakauhtanaista pappia, en edes lukkaria, kupparista puhumattakaan - pelkkää torpparia vaan.

Mutta kun pääsin tutkimuksissani vähän eteenpäin ja havaitsin, että sukujuontoni ulettui Janakkalan Nuolialan kylän Härkälän taloon, tuli tutkimuksiini hohtoa. Härkälän emäntänä on 1700-luvun puolivälissä ollut Anna Orenia, jonka vaiheissa näytti olevan jotakin arvoituksellista. Sattui vielä niin, että kuulu riihimäkiläinen sukututkija Osmo Talarmon osui oman sukunsa tutkimuksissa koukkaamaan hetkeksi samaan taloon - ja samaan Anna Oreniaan. Talarmon sanoo 1750-luvun Härkälän talosta:

"Härkälän emännäksi tuli vuonna 1742 pitäjän lukkarin luona oleillut Anna Christersdotter Orenia. Hän on Rengon kappalaisen v. 1713 syntynyt tytär, joka 50-vuoden iässä kuolee Nuolialan Härkälässä..."

Talarmon puhui ihmeellistä asiaa. Sen mukaan Anna Orenian isä oli ollut kappalaisena Rengossa, ja Janakkalan lukkarin vaimo, joka oli nimeltään Ingrid Orenia, ilmeisesti oli Annan sisar. Talarmon tiesi vielä, että kappalainen Orenius oli

14.7.1700 vihitty Rengossa avioliittoon Elisabeth Hindersdotterin kanssa ja tämän kuoltua uudeksi puolisoiksi oli tullut Susanna Wolff.

Näin olin minäkin päässyt pappissäätyyn.

Mutta paljon jännittävämpää oli tarjolla. Kaarlo Kerkkosen vuonna 1931 julkaisema Janakkalan historia näyttää nimittäin tarjoavan Ingrid Orenialle aivan toisenlaisen sukupuun - ja sen mukaan Ingridistä, tuosta Janakkalan lukkarin puolisoista, on kerrottu paljon.

Kun Kerkkonen tekee selkoa Janakkalan lukkareista, tuntuu että ovi aukeaa suureen ja jännittävään:

"Gabriel Bergelin oli lukkarina 1731 - 1758. Puoliso oli Ingeborg Orenia, s. 1705, k. 17.4.1793. Vanhemmat Rantasalmen? kappalainen Krister Orenius ja Susanna Wolf.

Ingeborg Orenia on kirjailija Roslin-Kalliolan INKERI-romaanin päähenkilö. Sukutarinan mukaan vietiin Inkerin isä ja veli ison vihan aikana Venäjälle, ja äiti murhattiin kotipihalla Inkerin päästessä palvelustytön kanssa pakenemaan. Hän saapui lopuksi Hämeenlinnaan, jossa joutui kasvattityttäreksi pormestari Procopelle? Gabriel Bergelin oli Janakkalan kirkkoherran kyytimiehenä Hämeenlinnan matkoilla ja siten tutustui hän kirkkoherran vieraillessa pormestarin luona Inkeriin, jonka sai puolisooseen."

Kerkkosen ja Talarmon tiedot olivat siis pahasti ristiriidassa, mutta asiassa oli jo nyt niin paljon dramatiikkaa, että juttu oli selvitettävä juurta jaksain ja että Inkeri-romaanin täytyi tutkia tarkkaan.

On siis kaksi eri kertomusversiota, on kaksi pappismiestä 1700-luvun alusta, jotka kummatkin mainitaan Janakkalan

lukkari Bergelinin vaimon isäksi. - Näin hän ei voi olla.

Aluksi on vielä syytä hetkeksi pysähtyä selvittämään päähenkilön nimeä. Olen kirjoittanut Rantasalmen papin nimen muotoon Orelius, sillä näin se todellisuudessa on. Kerkkonen, Janakkalan historian kirjoittaja, on ilmeisesti ollut hieman epävarma ja käyttänyt nimeä Orenius.

Se että papin tyttäristä puhuttaessa käytetään nimeä Orenia, johtuu siitä, että Orenia on Orenius-sanan feminiinimuoto.

Mutta kuka on kirjailija Matilda Roslin-Kalliola, joka on kirjoittanut romaanin INKERI.

Nimi oli outo minulle - ja kai monelle muullekin - eikä nimeä kaikista kirjallisuuden historioista edes löydy. Vuosisadan alussa ilmestynyt A.O. Kallion kirjallisuuden historia mainitsee hänestä:

"Kansankirjailijoita: Länsi-Suomea edustaa emäntä Mathilda Roslin-Kalliola, o.s. Ahlroth, s. Merikarvialla 28.5. 1837. -Aiheensa tämä iäkäs kansankirjailijatar tavallisesti ottaa perhe- ym. muistoista, jotka "Inkerissä" ulottuvat isoon vihaan saakka. Kaikessa koruttomuudessa hänen kertomuksensa ovat varsin mielenkiintoisia, luontaista kirjailijakykyä osoittavia."

Se Matilda Roslin-Kalliolasta tällä erää, myöhemmin lisää.

Ja sitten romaani "Inkeri".

INKERI

Perhemuistoja isonvihan ajoilta

Kirjoittanut Mathilda Roslin-Kalliola
W.S. 1907

Romaani alkaa kuvauksella Rantasalmen pappilasta, jossa pastori Orelius on tehnyt raskaan päätöksen.

Vaikka venäläiset ovat tulossa, pappi on päättänyt jäädä seurakuntalaistensa keskuuteen. Vaimo ja nuorukaisiässä oleva Gabriel-poika päättävät myös jäädä. Mutta 12-vuotias Inkeri-tytär lähteköön palvelustytön Vapun kanssa kauas Hämeenlinnaan turvaan. Palvelustyttö olikin Hä-

meestä kotoisin.

Ennen kuin tytöt saatiin lähetetyiksi matkaan venäläiset tulivat yllättäen. He ryöstivät talon ja veivät papin ja Gabriel-nuorukaisen mennessään - eikä heistä sen koommin ole mitään kuultu. Inkeri ja palvelustyttö lymysivät olkikasan alla ja säästyivät.

Vihollisten lähdettyä pastorska varusti tytöt kiireesti matkaan, mutta ennen kuin hevonen ennätti pihasta, tuli uusi vihollisjoukko. Tytöt pääsivät hevosellaan hädintuskin karkuun, mutta siitä vimmastuneena yksi sotilas surmasi papin emännän aitan rapulle, niin että Inkerikin ennätti sen nähdä.

" Silloin oli kesä 1714, tuo Suomen papeille kärsimyksistä niin muistorikas vuosi."

Näin kertoi Inkeri-romaani. Mutta mikä oli syntyjään tämä aitan rapulle surmattu papinemäntä? Antakaamme Inkeri-romaanin kertoa edelleen, sivu 14:

"Pastori Orelius, joka oli kappalaisena Rantasalmella Isonvihan aikana, oli Sortavalan tienoilta kotoisin. Ylioppilasajallaan oli hän Viipurissa tutustunut haavalääkäri Wolffin tyttäreeseen."

Susanna Wolff oli kaunis tyttö, jonka kihara tukka kulturalaineina aaltoili hänen kaulallaan...

Susanna oli Inkerissä syntynyt. Äitinsä, joka oli Inkerin suomalaisia, oli hän jo varhain kadottanut. Isä, saksalainen, kuten nimensäkin osoittaa, oli yksin saanut tytön kasvatuksesta huolta pitää. Isän kuoltua oli Susanna sitten muuttanut Viipuriin erään tädin luo, joka piti koulua siellä.

Orelius asui Viipurissa enonsa luona, kauppiasperheessä, ja siellä hän usein tapasi Susannan, jonka tädin koulussa enon tyttäret kävivät. Tytön miellyttävä ja vaatimaton käytös teki syvän vaikutuksen nuoreen ylioppilaaseen, joka löysi tunteilensa vastineen nuoren neidon sydämessä. Susanna oli silloin kahdeksantoista vuotta. Pari vuotta myöhemmin Susanna Wolffista tuli pastori Oreliuksen puoliso."

Ja mitä tapahtui Inkerille, joka Rantasalmen pappilasta oli hädintuskin pe-

lastunut? Hän, 12-vuotias papintytär, selvisi palvelustytön kera vaikeasta matkasta. Pakomatkan kuvauksessa herättää huomiota tytön mukanaan kuljettama perintöruukku, saviruukku, jota tyttö varjeli kuin silmäteräänsä ja josta tämä ei mitenkään hennonnut luopua vaan raahasi sen uskollisesti perille saakka. Monien vaiheiden jälkeen Inkerin matka päättyi Hämeenlinnaan, jossa hänen onnistui päästä kasvattityttärekse pormestari Procopén perheeseen. Inkeri osasi saksaa, ja koska hänestä saattoi olla hyötyä kielitaitonsa vuoksi, hän juuri tästä syystä sai jäädä Procopén perheeseen.

Sitten tärkeä linkki romaanin juonessa, se on sivulla 88, jossa kertomus siirtyy Janakkalaan:

"Tärkeä käänne kertomuksessamme vaatii meitä tässä esittämään erään uuden henkilön. Hän on nuori ja muhkea mies, kuten tavallisestikin hänen ammatissaan olevat miehet. Hän on nimittäin lukkari ja palvelee äänellään Janakkalan seurakuntaa.

Gabriel, eli Kaapo, oli isonvihan orpolapsia, joka ei tiennyt tarkkaan kodistaan. Hän osui mieronitiellään vuoden 1710 vaiheilla Janakkalan pappilaan, jolloin itse arveli olevansa kymmenvuotias. Rovasti otti hänet hoiviinsa. Pojalla oli hyvä laulunääni, ja samalla kun hän kasvoi pappilassa mieheksi, hän sai opastusta veisussa, lukemisessa ja kirjoittamisessa. Hänen ehdittyään tädeksi mieheksi kuoli lukkari, jonka pitemmän sairauden aikana hän oli hoitanut virkaa. Ukon kuoltua pääsi hän väliveisaajaksi ja sitten väliakaiseksi lukkariksi.

Janakkalan rovasti oli Hämeenlinnan pormestarin hyvä ystävä. Kun rovasti kävi Hämeenlinnassa, lukkari Kaapro, joka oli saanut nimekseen Gabriel Bergelin, oli tavallisesti hänellä kyytimiehenä. Matka oli noin neljän penikulman verran. Ja että kaupunkikortteeri aina otettiin pormestarella, on selvää.

Siellä sitten lukkarimme istuskeli taloushuoneissa ja seurasi silmillään toimitaan hääriviä palvelijattaria, joita pormestarin kasvattitytär Inkeri Orelius taitavasti johti. Edellisiin hän ei kuitenkaan paljon huomiota kiinnittänyt, vaan se oli Inkerin

kaunis vaatimaton esiintyminen, joka häntä puoleensa veti."

Monien jännittävien vaiheiden kautta Inkeristä tuli lukkari Bergelinin puoliso - niin epäsäätyinen kuin liitto olikin.

Romaani kertoo edelleen, että kun häistä oli kulunut puolitoista vuotta, Inkeri makaa lapsivuoteessa. Tilanne on vakava ja Inkeri houraillee. Hän näkee, että hänen Venäjälle viety Gabriel-veljensä tulee häntä tapaamaan ja tuo terveisiä isältä, joka kyllä jo oli kuollut. Inkeri olisi toivonut veljen jäävän, mutta tämä ilmoitti, että se ei hänelle ole sallittu, mutta että Inkeri saa toisen Gabrielin hänen sijaansa - veljen haamu häipyi.

Pieni täydennys rekisteritiedoista itse romaanin sisältöön:

Inkeri Orenia, lukkari Bergelinin vaimo, on Janakkalan syntyneiden luettelon mukaan synnyttänyt 28.9. 1730 pojan, joka sai nimen Gabriel. Poika kuoli kuitenkin jo seuraavana vuonna. Lukkarin perheeseen syntyi monta lasta, mutta kuolemaakin vieraili usein.

Sitten taas suoraan romaanin sivulta 172:

"Monta kesää oli jo kutonut viheriäpohjaisia kukkaröijyjään ja monta talvea levitelty valaistuja vilttejään vanhan rovastin haudalle...

Näin oli eletty jo vuoteen 1749, mutta nyt vuoden ihanana aikana heinäkuun 19 päivänä, lisääntyi perhe pojalla. Ja sehän oli merkkitapaus koko perheelle, itsestään on selvää, että poika sai nimekseen Gabriel. Äiti oli tähän aikaan 47 ja vanhin tytär 19 ja nuorin 7.

Sisäisellä luottamuksella, vaikka tosin kaihomielin oli äiti nämä kaksi vuosikymmentä tätä poikaa odottanut. Ja nyt tunsin hän itsensä täydellisesti tyydytytyksi, hän tunsin käyneensä tärkeätä elämäntouluu. Hän oli kasvattava pojastaan papin.

Erotus huomattiinkin pian äidin kasvattavassa, vaikkei hän sisäisimpiä ajatuksiaan ilmaissutkaan. Hän oli aina jo pienestä pitäen puhutellut tyttäriään suomenkielellä, jota isäkin puhui ja joka siis oman maan kielenä oli itseoikeutettu perhekieli, mutta pojalleen puhui hän

ainoastaan saksaa.

Aluksi se vähän kummastutti isää ja tyttäriä, mutta samalla se huvitti heitä. Äiti vain hymyili onnellisena ja puhui saksaa pojalleen. Ja kun poika rupesti puhumaan, oli se saksaa eikä suomea, jota hän jokelsi."

Perheen lukkari-isä kuoli kuoli yhdeksän vuotta Gabrielin syntymän jälkeen. Inkeri-äiti eleli sen jälkeen pienessä mökissä Janakkalan kirkolla Hämeenlinnaan vievän tien ääressä. Hän piti hyvää huolta papiksi opiskelevasta pojastaan.

Aika kului. Ja muutamien vuosien perästä sai Inkeri ilokseen kiinteimmän toiveensa täytetyksi, kun pappina sai sulkea Gabrielin syliinsä.

- -

Romaanin kerronta siirtyy nyt Ruove-
delle. Sivu 183:

"Kärkelän talossa Ruovedellä, jossa Gabriel Bergelin oli pitäjänapulaisena ja mainitun talon omistajana, eli vanha äiti kunnioitettuna ja rakastettuna viimeiset elämänvaiheensa. Yhdeksän viimeistä ikävuottaan eli hän sokeana. Väsyneet silmät sammuiivat. Se tuli vitkaan ja edellä tiettyinä eikä sen vuoksi säikäyttänyt Jumalan tahdolle aina nöyrästi alistuvaa Inkeriä. Päinvastoin kiitti hän Jumalaa siitä, että hän oli säilyttänyt hänelle tämän hänen ulkoisen pimeytensä ajalla sisäisen valon. Ja kun hänen poikansa luki hänellä rakasta postillaansa ja aina lähellä ollessaan kiiruhti häntä tukemaan, koska hän tiesi, että hänen apunsa oli äidille mieluisin, sanoi äiti väliin hymyillen:

- Sinä olet minulle silmänä ja sauvana.

Näiden vuosien ajalla oli talossa usein emännän vieraina eräs hänen ystävänsä, rouva Levon ja tämän pieni tytär Greta Liisa. Ja koska talossa oli kolme pientä tytärtä, jotka tarvitsivat opetusta ja joutoa, halusi pastorinrouva Greta Liisaa heitä opettamaan. Tämä nuori neiti läheni myötätuntoisesti vanhaa sokeaa isoäitiä, jolla hänen mielestään oli niin lempeät ja päivänvaloiset kasvot. Ja vanha mummo kiintyi häneen.

*Pitkinä puhteina, kun vanha isoäiti valvoi ja toiset perheen jäsenet jo nukkui-
vat, pistäysi tyttö mielellään isoäidin kamariin hetkeksi juttelemaan.*

Tällaisina hetkinä avasi vanha Inkeri vähitellen sydämensä nuorelle ystäväilleen. Tähän mennessä hän oli tuntenut, että jokin pidätti häntä. Nyt hän tunsu tarvetta ajatusten vaihtoon ja kertoi nuorelle ystäväilleen vaiherikkaan, vaikka vähän huomautun ja pilvenvarjoisen elämänsä, kertoi sellaista, jota ei kellekään omista lapsistaan ollut kertonut...

Ja puhellessaan unhottivat he kokonaan ikäerotuksen... Isoäiti ymmärsi, että maailmassa oli ihminen, joka ymmärsi arvostella hänen elämäntaakkansa painoa... Miksi olisi hän vienyt sen koskematta hautaan? Kun siinä oli koko hänen elämänsä sisällön keskipiste."

Tällainen oli Inkeri-romaanin sanoma. Uskoako, vai ei? Minulla alkoi kiihkeä faktojen etsimisen kausi.

Mitä sanoo Ruovesi? Tunnetaanko siel-
lä pastori Bergeliniä?

- Jo vain tunnetaan. Ruoveden historia II
vuodelta 1967, sivu 391:

"Pitäjänapulaisia:

15: Gabriel Bergelin (1774-01), synt. Janakkalassa 21.6. 1749. Vanhemmat: lukkari Gabriel Bergelin ja Rantasalmen kappalaisen tytär Ingrid Orelus, kävi koulua Hämeenlinnassa, ylioppilas 1768, vih. papiksi 24.12.1771, määrättiin Hämeenlinnan papiston apulaiseksi. Ruoveden pitäjänapulainen 1774, Merikarvian kirkkoherraksi 1801. Pitäjänapulainen "Kärkeliini" oli kansan pitämä pappi, jota seurakuntalaiset vielä yrittivät saada takaisin kirkkoherran viran tultua avoimeksi, Gabriel Bergelin kuoli Merikarvialla 14.11. 1816.

Puoliso 1. vuonna 1772 Sofia Orell, s. 1742, k. 4.2.1795; perhetarun mukaan Sofia Orell oli papin tytär Uudeltamaalta.

2. puoliso Elisabeth Levón, synt. 26.10. 1763, k. 27.7.1853. Isä katselmuskirjuri Messykylästä."

Edelliseen liittyen tärkeä rekisteritieto: Ruoveden kuolleiden luettelon mukaan Ingrid Orenia on kuollut Ruovedellä poikansa luona 24.4. 1793, 89 vuoden iässä.

Inkeri-romaanin tiedot näyttävät siis pitävän paikkansa, ainakin osaksi. Mutta

kuka oli tuo Greta-Liisa, nuori tyttö, jolle vanha Inkeri uskalsi kertoa suuren salaisuutensa?

Ruoveden historia kertoi edellä, että pappi Bergelinin ensimmäinen vaimo kuoli Ruovedellä 1795 ja että hänen uudeksi vaimokseen tuli Elisabet Levon, jonka isä oli katselmuskirjuri Messukylästä.

Edellä oli sitaatti INKERI-romaanista joka koski vaihetta jossa vanha Inkeri kertoi elämänsä vaiheista:

"Näiden vuosien ajalla oli talossa usein emännän vieraina eräs hänen ystävänsä, rouva Levon ja tämän pieni tytär Greta Liisa. Ja koska talossa oli kolme pientä tyttärtä, jotka tarvitsivat opetusta ja joutoa, halusin pastorinrouva Greta Liisaa heitä opettamaan.

Pitkinä puhteina, kun vanha isoäiti valvoi ja toiset perheen jäsenet jo nukkuvat, pistäysi tyttö mielellään isoäidin kamariin hetkeksi juttelemaan.

Tällaisina hetkinä avasi vanha Inkeri vähitellen sydämensä nuorelle ystävälleen..."

Pappi Bergelinin toinen vaimo oli Elisabet Levon - romaani puhuu Greta Liisasta.

Tämä nuori neiti oli siis ensin Bergelinin tyttöjen kotiopettaja ja isoäidin tarinoiden kuuntelija - ja sitten myöhemmin pastorin uusi vaimo.

Entä kirjailija Matilda Roslin-Kalliola, kuka hän oli? Mitä Merikarvia sanoo hänestä, sillä siellä hän on syntynyt ja elänyt, ja sinne muutti pappi Bergelin kirkkoherraksi.

Tunnetaanko siellä Rantasalmen Orelius vaiko Rengon Orenius?

Merikarvian historia (1961), toimittanut Martti Santavuori.

s. 339: Seurakuntaelämä.

".. khra Kriander kuoli 1798.

Krianderin jälkeen seurakunnan sielunpaimeneksi valittiin Gabriel Bergelin. Hänen isänsä oli Janakkalan lukkari, äiti Rantasalmen kappalaisen Oreliuksen tytär, Ingrid. Bergelin oli syntynyt 1749, tuli ylioppilaaksi 1768 ja vihittiin papiksi

1771."

Merikarvian historia s. 561 kertoo lisää Matilda Roslin-Kallioiasta.

.. Avioliitto työmies Kustaa Roslinin kanssa ei ollut onnistunut, ja pariskunta asui erillään. Matilda Roslin-Kalliola oli kirkkoherra Bergelinin tyttärentytär. Vuonna 1896 ilmestyi Matildan ensimmäinen novelli.

Inkeri-romaanin ensimmäinen luonnos on jo vuodelta 1889, ja sen alkuperäinen nimi oli "Rikkein ruukku". (Muistanette, että ruukusta oli puhetta jo silloin, kun tyttönen Inkeri pakeni Rantasalmen papilasta Hämeenlinnaan.)

Edelleen lainausta Merikarvian historiasta: Matilda Roslin - Kalliola, joka eli elämänsä Merikarvialla, muutti siellä vuonna 1897 omaan kotiin, jolle hän antoi nimen Kalliola.

M. R-K. kuului kasvatukseltaan, hengeltään ja olemukseltaan siihen vanhemman historiallis-isänmaalliseen kirjalliseen aikakauteen, jonka 1800-luvun realismi syrjäytti. Huomattava osa hänen tuotannostaan kuuluu viimeksimainitun jyrkemmän todellisuuskuvauksen piiriin.

-- M. R-K:n kirjallisten töiden pysyvin merkitys lieenee siinä, että ne säilyttävät tuleville sukupolville kuvauksia kansantavoista ja uskomuksista kehityskaudelta, jolloin hänen syntymäseutunsa kansan keskuudessa tapasi vielä alkuperäistä luonnonlasten elämää ja ajatustapaa.

Varsin mielenkiintoinen yksityiskohta löytyy Merikarvian historian sivulta 564. Siinä on kuva saviruukusta, johon liittyy teksti:

"Kuva 198. Ruukku, joka Kaarle XI aikana kulkeutui väliskäri Wolffin mukana Inkeristä Viipuriin ja sieltä Wolffin Susanna-tytären kotiin Oreliukselle ja näiden tyttären Ingridin paetessa 1714 venäläisiä Hämeenlinnaan. Ingrid meni naimisiin Janakkalan lukkarin G. Bergelinin kanssa. Heidän poikansa oli Merikarvian kirkkoherra, jonka kotoa ruukku tuli Matilda Roslin- Kalliolan omaisuudeksi. On ollut aiheena kertomukseen "Rikkein ruukku". Satakunnan museo."

Hieman täydennystä sukutarinan syntyyn: Pappi Bergelinin toinen vaimo Margareta Elisabet Levon, eli Greta Liisa, on kuollut Merikarvialla 1853. Kirjailija Matilda kertoo Bergelinin perhemuistelmissaan, miten hän lapsena kuunteli paljon tuota vanhaa eloisesti juttelevaa hopeahiuksista vanhusta joka puolestaan nuorena tyttönä oli kuunnellut vanhan Ingridin muisteluksia.

On syytä huomata, että koska Matilda Roslin-Kalliola on kirjoittanut Inkeri-romaanin lähes pari sataa vuotta kirjan dramaattisten alkutapahtumien jälkeen ja koska tieto on välittynyt kahden vanhan naisen muisteluksien kautta ja joita kumpaakin on kuunnellut nuori tyttö, virheiden mahdollisuus on erittäin suuri.

Kaiken luetun ja kuullun jälkeen on täysi syy kysyä:

1.- Onko Janakkalan lukkari Bergelinin Inkeri-puoliso sukuaan Orelius vai Orenius?

2. - Onko Inkeri Rantasalmen kappalaisen vai Rengon kappalaisen tytär?

Probleman ratkaisemisessa on vielä yksi näkökulma käsittelemättä. Esitykseni otsikkona on: Älä luota historialliseen romaaniin. Sen mukaan pitäisi kysyä asiaa Rantasalmelta.

Vastaus on yllättävä. - Rantasalmi ei sano mitään.

Rantasalmen historia ei tunne pastori Oreliusta. Rantasalmen historia ei tunne kappalaispappilan ryöstöä eikä polttoa, ei pasturin ja tämän pojan Venäjälle viemistä, ei pastorskan murhaa jne. Rantasalmen kirkonkirjat ovat tosin vuosilta 1713 - 1716 kateissa, mutta Inkeri-romaanin antaa ymmärtää, että pastori Orelius olisi ollut Rantasalmella jo vuosia ennen venäläisten tuloa. Isonvihan ajoista Rantasalmen historia kyllä kertoo melko paljonkin... - ja Savon historia III kertoo lisää - ja kun se selvittelee isonvihan aikoja Rantasalmella, se puhuu vallan outoja. Sivun 18:

"kansan juttuja isostavihasta:

Kansa kaskusi värikkäästi ja liioitellen. - Rantasalmenkin seuduilla oli 'koirankuonolaisia' kuljeskellut. Venäläistä väkeä olivat ne olleet, ja pää oli niillä

ollut kuin koiralla, muu ruumis kuin ihmisellä. Kun lepäsivät, niin istuivat koipiensa varassa kuin koirat konsanaan, pillillä imivät veret ihmisistä ja jättivät ruumiit siihen. Vainu oli ollut niillä niin tarkka kuin koiralla, ja maata nuuskien kulkivat ne ihmisten pakopaikoille, saloille saakka, joten niiltä ei kukaan ole säästynyt."

Mutta Orelius-tapausta ei Savon historiakaan tunne.

Inkeri-romaanin tiedoissa on muutakin epäilyttävää.

Kaksitoistavuotiaan Inkeri-tytön pako Hämeenlinnaan on ihmeen heikosti motivoitu -ei oikeastaan mitenkään. Miksi juuri Hämeenlinnaan? - Tuntuu lisäksi siltä, että tyttö lopuksi aivan sattumalta joutui pormestarin perheeseen.

Entä pormestari Procopé! Hämeenlinna oli tuohon aikaan pahainen kylä - ja romaani antaa ymmärtää, että pormestari eli kuin suurta hovia.

Mitä sanoo Hämeenlinna siihen?

Hämeenlinnan kaup. historia II. K.O. Lindeqvist. Sivun 48.

Lindeqvist toteaa aluksi, että pienelle kaupungille oman pormestarin pito oli raskasta.

"Vv. 1685 - 1695 oli pormestarina Yrjö Willandt. Sen jälkeen Hämeenlinnalla ei ollut enää omaa pormestaria, vaan Sääksmäen tuomari hoiti virkaa aina vuoteen 1747 asti. Ensimm. näistä oli Erik Losköld ja hänen jälkeensä Gabriel Tammenin, joka näkyy asuneenkin Hämeenlinnassa, sillä ainakin 1708 hänet mainitaan kaupungin manttaaliluettelossa. G. Tammenin kuoli 1716."

Ja vielä yksi painava epäselvyys. Janakkalan lukkarin vaimo on Ingrid Orenia - ei siis Orelius - ja Ingrid Orenialla kaiken todennäköisyyden mukaan on ollut Anna-niminen sisar - Nuolialan Härkälän emäntä sittemmin - ja minun esiäitini. Mutta Inkeri-romaanin Ingrid Oreliuksella ei ollut sisarta.

Olisiko tässä nyt käynyt niin veikeästi, että Inkeri-romaanin vauhdikkaat tiedot olisivat sahanneet kolmea pitäjänhistorian kirjoittajaaakin silmään?

Kerkkonen muuten julkaisi uudistetun

painoksen Janakkalan historiasta vuonna 1976. Siinä hän puhuu lukkari Bergelinin vaimosta varovaisemmin. Ingrid Orenian vanhemmat ovat tällä kertaa kappalainen Krister Orenius ja Susanna Wolff - mutta Susanna Wolff täytyy tässäkin olla mukana. Jo vuoden 1931 historiassaan Kerkkonen näyttää epäilleen INKERIN tarinaa, koska hän oli varustanut sanat Rantasalmi ja Procopé kysymysmerkeillä.

Osa II

eli pappi Oreniuksen tarina isonvihan ajoilta. Lopuksi yritän selvittää, voisiko kappalainen Orenius olla sisarusten Inkeri ja Anna Orenian isä.

Tutkiskelin aikoinaan Hämeen Heimoliiton toimittamaa Hämeen Historiaa ja siitä isonvihan aikoja. Sen osasta II/ 2 ja sivulta 676 alkoi tulla täyttää asiaa:

"Hetä syksyllä 1713 ruhtinas Golitsyn kutsutti juuri valloittamansa Hämeen maakunnan papit Hämeenlinnaan. Kaikkien oli saavuttava ruhtinaan puhutteluun, ei edes vaikeaa sairautta hyväksytty esteeksi. Viimeisillään oleva Tammelan rovasti Gottleben olisi sairasuoteeltaan viety Hämeenlinnaan ellei kuolema olisi tullut väliin häntä hakemaan lähetetyn venäläisen upseerin vielä ollessa pappilas-sa. Ilmeisesti juuri tässä Hämeenlinnan kokouksessa papit määrättiin veronkantajiksi ja heille annettiin tehtäviään koskevat ohjeet. Uusi "pappeinkokous" pidettiin samassa tarkoituksessa alussa vuotta 1715. Muuan täällä silloin tiedusteluretkellä ollut ruotsalainen upseeri oli silloin nähnyt melkein kaikkien maakunnan pappien olleen ruotu- ja manttaaliluelleloineen matkalla Hämeenlinnaan.

Rauhanteon jälkeen tapahtuneissa selvittelyissä venäläisvallan aikaisista kärsimyksistään katkeroituneet talonpojat joskus syytivät veronkantajina toimineita pappejaan vääryyksistä ja omanvoitonpyynnistä. Poikkeuksesta nämä syytökset havaittiin aiheettomiksi. Edellä mainittua Kristian Oreniusta vastaan esittivät renkolaiset v. 1723 kaikenlaisia syytöksiä; hän oli muka mieluummin istunut olutkannun ääressä kuin palvellut heitä pappisvirkan-

sa mukaisesti, käyttänyt heiltä kantamiin veroja omaksi hyväkseen, jne. Kun asiaa tarkemmin tutkittiin, kävi päinvastoin ilmi, että Orenius oli joutunut istumaan "tornissa" kaiketi Hämeenlinnan vankityrmässä, kun ei ollut saanut kootuksi täyttää veromäärää seurakunnastaan, ja että hänen oli täytynyt lunastaa itsensä vapaaksi 2 hopealusikalla, 13 kannulla paloviinaa ja yhdellä nädännahalla. Veronkannon myöhästymisen vuoksi häntä oli kerran seisotettu lumessa paljain jaloin.

Kun Oreniuksen syyttäjät eivät voineet näyttää toteen ainoatakaan syytöstään, määrättiin heidät esittämään julkinen anteeksipyyntö. Kangasalan v.t. kirkkoherana toiminutta Petrus Widbomia syyttivät eräät pälkäneläiset venäläisvallan aikana tehdyistä vääryyksistä. Hänen väitettiin yhdessä vaimonsa kanssa "turmelleen" koko Kangasalan pitäjän ja sen kautta rikastuneen. Tässäkin tapauksessa syytetty vapautettiin, ja hänestä päinvastoin todistettiin, että hän venäisvallan aikana oli monin tavoin ollut pitäjäläisilleen avuksi ja huojennukseksi."

Seuraavassa esitän kronologian isonvihan ajoista. Onhan niin, että vaikka olemme moneen kertaan tuon kovan ajan vaiheet kuulleet tai lukeneet, monesti kuitenkin asioiden tullessa yllättäen esiin, muisti pettää, vuosilukujen kohdalla ainakin. Pieni tietojen kertaus on paikallaan.

1690-luvun jälkipuolisko oli ollut jäätävän kylmää ja talvi 1697 nälänhädän vuoksi kaamea kuolonaika.

Sitten parin vähän paremman vuoden jälkeen alkoi Suuri Pohjan sota alkutalvesta 1700. Narvan voittoisa taistelu oli saman vuoden marraskuun 20. päivänä.

Vuodet 1703 -1709 olivat Suomessa enemmän tai vähemmän nälän aikaa, vuosina 1708 ja 1709 raivosi lisäksi rutto, joka oli aasialaista paiseruttoa eli mustaa surmaa. Se kuritti maan eri seutuja kovin epätasaisesti. Helsingistä se surmasi lähes puolet asukkaista, kun taas Hämeenlinna säästy miltei kokonaan, mutta Hämeenlinnan liepeillä sijaitsevasta Janakkalasta menehtyi 81 henkeä.

Ruotsi-Suomen armeijan pääosa oli

vuosina 1700 - 1708 pääasiassa Baltiassa. Taistelut, mutta erikoisesti taudit vaativat suunnatonta veroa. Kotimaa sai jatkuvasti lähettää täydennystä, miehiä, miehiä, kalustoa...

Kesäkuussa 1708 Kaarle XII vei armeijansa Ukrainaan, yritti kai sitä kautta Moskovaan.

Poltavan ratkaiseva taistelu oli vuotta myöhemmin eli 29.6. 1709. Siellä tuhoutui Ruotsi-Suomen armeija. Suomi oli sen jälkeen lähes avoin venäläisten tulla.

Viipuri menetettiin menetettiin kesäkuussa 1710. Sen jälkeen seurasi kuitenkin rauhallisempi jakso, sillä tsaari Pietari ilmeisesti odotteli Kaarle XII:n suostuvan rauhaan.

Kun Ruotsi ei ollut taipuvainen rauhaan, tsaari Pietari päätti valloittaa koko Suomen. Suomessa armeijan ylipäälliköksi oli tullut kelvoton Lybecken.

Venäläisten hyökkäys alkoi toukokuussa 1713 rohkealla maihinnousulla Helsinkiin.

Touko-kesäkuussa suomalaisten pääjoukko majaili H.I. Koskella tekemättä juuri mitään. Lybecken perääntyi Hämeenlinnan 22.6. Suomen armeijan kunto oli surkea, muonana jokus vain jauhamattomia jyviä. - Meitä myöhempien päivien suomalaisia on joskus moitittu suunpieksijöiksi, kun olemme todenneet, että ainahan yksi suomalainen kymmenelle ryssälle pärjää. Vuonna 1713 tilanne kuitenkin ilmeisesti oli sellainen, että jo kamppailu yksi yhtä vastaan oli suomalaisille epäedullinen.

Suomen armeijan ylipäälliköksi tuli urhea, mutta ainaisen epäonnen vaivaama Armfelt.

Syyskuun 20. 1713 venäläiset, yht. 16.000 miestä, lähtivät Helsingistä kohti Hämeenlinnaa.

25.9. Hausjärven Turkhaudalla Uittamon sillalla - kotikyläni liepeillä muuten -käytiin vähäinen kahakka, josta pieni suomalaisjoukko väistyi.

Armfelt luovutti Hämeenlinnan ilman taistelua, mutta asettui asemiin Pälkäneen Kostianvirralla, jossa käytiin kiivas taistelu lokakuun kuudentena.

Armfelt perääntyi joukkojensa jäännösten kanssa Tammerkoskelle ja vetäytyi

sieltä 12. lokakuuta.

Pälkäneen taistelun jälkeen kompanioittain miehiä karkasi koteihinsa. Venäläiset olivat luvanneet koteihinsa palanneille sotilaille hengen ja omaisuuden turvan. Tämän lupauksen venäläiset yleensä pitivät ja kohtelivat palanneita siviiliväestönä.

Partio- ja sissitoiminta jatkui vuoden 1714 loppuun saakka. Se oli kohtalokas suomalaiselle siviiliväestölle. Syyskuussa 1714 Armfelt vetäytyi Ruotsin puolelle loppuine ryysyläisarmeijoineen.

Kaarle XII palasi Turkista 1715 ja ryhtyi keräämään uutta armeijaa. 1718 alkoi onneton Norjan sotaretki. Kaarle sai surmansa marraskuun viimeisenä 1718. Tammikuun 4. 1719 armeijan jäännökset lähtivät tuhoisalle marssille yli Norjan tunturien. Rauha tuli vuonna 1721.

Seuraavana katsaus siviilielämään, hallintoon ja erikoisesti veronkantoon, jonka synkkiin syövereihin Rengon kappalainen Oreniuskin näyttää pahoin sotkuneen:

Virkamiehistö pakeni suurimmaksi osaksi, mutta papeista vain noin viidesosa, maahan jääneet joutuivat veronkantomiehiksi.

Talonpoikaisväestö pakeni paikoin aluksi metsiin, kalleuksia kätettiin turvaan - usein turhaan - sillä venäläisillä oli tarkka vainu - koirankuonolaiset! Venäläisten tullessa Hämeen kansa kuitenkin oli yleensä passiivista, sotaan väsynyttä, mikä oli tilanteelle eduksi. Venäläisten ylipäällikkönä oli ruhtinas Golitsyn. Hänellä on hyvä maine, mutta hänkään ei täysin kyennyt estää joukkojensa julmuutta. Hauhon ja Pälkäneen seudut kärsivät pahiten, samoin Hämeen pohjoiset seudut, joissa sissien toiminta ärsytti venäläiset.

Paikallisen hallintopäällikön asemassa oli Hämeenlinnan komendantti. Tässä virassa toimi ainakin vuodesta 1715 lähtien miltei venäläisvallan loppuun saakka eversti Petr Zasjetski, jonka julmuuksista on paljon kerrottu. Onneksi hän oli altis lahjuksille, ja niitä antamalla saatettiin hänen valtaansa joutuneiden kohtaloa lieventää, jopa ostaa vankeja vapaaksikin.

Kun korkein virkamiehistö yleensä poistui maasta, valloittaja uusi hallintokoneiston. Oikeuslaitos toimi perinteiseen tapaan ja vanhoja lakeja noudattaen. Käräjiä pidettiin, mutta niiden säännöllisyydestä ei ole tietoa, koska pöytäkirjat ovat kadonneet.

Pitäjiin asettiin jälleen nimismiehiä. Hallintojärjestelmä jatkui alaspäin kyliin ja manttaalikuntiin kylänvanhin- eli starostilaitoksena. Starostin tehtävänä oli kantaa verot piirinsä asukkailta ja avustaa veronkannon virkamiehistöä.

Se että venäläiset käyttivät käskyjensä toimeenpanoa varten pappeja, johtui tietenkin siitä, että papit olivat tottuneet toimimaan väestön luottamusmiehinä, ja tekemällä papit vastuunalaisiksi verotukseen kuuluvissa tehtävissä venäläiset saattoivat valvoa tätä, heidän kannaltaan, epäilyttävää virkakuntaa.

Venäläisten veronkantojärjestelmä oli yksinkertainen. Maa jaettiin veropiireihin - 'ryssänmanttaaleihin' - yhteen manttaaliin kuului n. 10 taloa. Venäläisten verot eivät olleet korkeat, mutta ne olivat raskaat, koska väestö oli köyhää ja koska verojen kannossa oltiin tiukkoja.

Venäläisvallan loppuaikana vero manttaalia kohti oli 8 ruplaa rahaa sekä 6 tynnyriä 23½ kappaa ruista. Se ei sinänsä ollut raskas, mutta se ei ollut ainoa. Venäläisen armeijan ylläpitoa varten oli eri maksu. Vuonna 1719 se oli 3½ muona-annosta eli rationia manttaalilta. Rationiin kuului 1 kappa kauroja, sama määrä silppuja, 16 naulaa heiniä ja 1 olkilyhde vuorokaudessa 7 kuukauden ajan. Sitten oli myös joitakin yksityisiä veroja, mm. voi-, juusto-, ryyni- ja humalaverot. Hevosia ja teuraskarjaa vaadittiin manttaalilta useaan otteeseen.

Pakkotyöt olivat kiusallisia, ja lähes palkattomia. Hämeestä asti venäläiset kuljetuttivat hirsii Pietarin rakennuttamiseen. Kuljetuksia oli jopa Tampereen seudulta saakka. Messukylän Haiharan isäntä oli kuljettanut hirsii Hankoniemeen lainatulla härällä, mutta härkä oli matkalla hävinnyt. Tällainen Hangon matka härällä kesti viikko-, jopa kuukausikaupalla - talon omat työt jäivät sillä

aikaa tekemättä. Kyyditykset olivat raskaat. Heikot kyytihevokset saattoivat sortua matkalla, mutta mitään korvausta ei tullut.

Yksi riesa 'verotuksessa' oli venäläisten harjoittama ihmisvero. Venäläiset ryöstivät nuoria poikia ja tyttöjä. "Koivu ja tähti" -kertomuksella on pohjaa. Vuonna 1720 venäläiset alkoivat vaatia 'manttaalmiehiä' Venäjän armeijaan, ja kun vapaaehtoisia ei ollut, käytettiin pakkoa. Sinne joutuneiden osa oli surkea. Pitäjää kohden tuli tällaisia manttaalmiehiä parikymmentä, mutta yksittäisten pitäjien kohdalla tilanne vaihteli suuresti. Tamme-
lasta oli esim. 43 miestä, mutta Janakkalasta vain kolme. Kaikkiaan maasta vietiin n. 2000 manttaalmiestä ja heidät kuljetettiin kauas Persian rajalle, jossa oli sota. Vain 400 manttaalmiestä pääsi palaamaan kotimaahan.

Hämeen papisto - siis myös kappelainen Orenius - joutui venäläisvallan aikana toimimaan vaikeissa olosuhteissa; talonpojat vielä vaikeammassa. Ei ihme että Rengon talonpojat syyskäräjillä 1723 syyttivät pappiaan, jonka oikeus - kuten edellä jo on todettu - kuitenkin vapautti syytteistä.

Katsaus kappelaisen Kristier Oreniuksen persoonaan ja perheeseen olisi varmaan paikallaan, mutta valitettavasti miehestä ei tiedetä juuri mitään muuta kuin edellä kerrottu. Kuitenkin jotakin:

Matinollin Turun hiippakunnan paimenmuistio 1721 - 1803; Hattula pitäjänapulaiset:

Kristern Orenius pitäjänapulaisena vv. 1724 - 1732. Syntynyt nähtävästi Lopella, isä kirkkoherra Kristern Orenius. Helsingin koulussa 1691. Ylioppilas, tav. Turussa 1693. Rengon kappelainen 1709. Hoiti isonvihan aikana Vihdin kappelaisen virkaa ja suoritti myös papillisia tehtäviä Hattulassa. Hattulan pitäjänapulainen vuodesta 1724, k. 1732. Pso. 1. N.N., k. Hattulassa (haudattu joulukuussa 1723)

2. Pso Hämeenlinnassa 5.11. 1724 Sofia Katarina Ahlman, s. Sääksmäellä 1673, k. Hattulassa 15.2. 1732.

Matinollin paimenmuistio johtaa Kristern Oreniuksen juuret Lopelle. Lopen kirkkoherra Oreniuksesta ei sitten paljon muuta tiedetäkään kuin lyhyt maininta paarimaksujen ja multarahojen luettelossa vuodelta 1691, jolloin Christiern Mattia Orenius on kuollut. Lopen kirkonkirjoja ei tuolta ajalta ole, joten hänen perheestään ei voi saada tietoja.

Lopen Oreniuksen poika, Kristern, tuli Rengon kappalaiseksi vuonna 1709. Rengon kirkonkirjat ovat tuolta ajalta puutteelliset, joten Kristernin perheestä ei ole tietoja, paitsi aivan irrallinen merkintä. Vihitty 14.7. 1700 venerabilis Christiern Orenius, ja Elisabet Hindersdotter.

Kristern Orenius on tullut Hattulaan ilmeisesti vuonna 1719.

Hattulan vanhat kirkonkirjat ovat kadonneet. Rippikirjat ison vihan jälkeen alkavat vasta 1732, historiakirjat suunnitteen samalta ajalta. Oreniuksen perhesuhteista ei siis saa tietoja sieltäkään.

Hattulan kuolleiden luettelot alkavat vuodesta 1732. Siinä on useita varsin pitkiä muistokirjoituksia vainajista, mm. seuraava.

"Kuollut 15.2. 1732 Pekkolan, Pikku Paturilta, kappal. Krister Oreniuksen rakas puoliso, synt. 1673, 59 vuotiaana.

Sofia Katarina Ahlman synt. Sääksmäen pitäjässä ja Tapolan talossa. Palvellut herra kihlakunnantuomari Loschöldhillä Konhossa kaikkiaan 12 vuotta. Mennyt naimisiin ensimmäisen kerran kruunun nimismiehen Karl Stenforssin kanssa vuonna 1700, elänyt hänen kanssaan 14 vuotta ja saanut hänen kanssaan 6 kappaletta lapsia, joista 5 on kuollut, mutta yksi tyttö elää. Mennyt naimisiin toisen kerran lasimestarin ja Hämeenlinnan raatimiehen Jacob Fossin kanssa ja elänyt hänen kanssaan 7 vuotta. Puolentoista vuoden leskeyden jälkeen astui kolmannen avioon kappalaisen hra Christer Oreniuksen kanssa ja elänyt hänen kanssaan rakkaudessa 7 vuotta ja 3½ kuukautta. Kestettyään monia ja usein uudistuneita kramppeja ja lopuksi saanut

kohtauksia ja kaatuillut, mikä olikin varsinainen kuoleman syy. Kolmannen kohtauksen jälkeen nauttinut Herran ehtoollisen ja keskiyön aikaan helmikuun 15 päivän vastaisena yönä nukkunut pois Herran nimessä. Haudattu kirkkoon Paturin hautaan 27. helmikuuta."

Hattulan historia, s. 288 kertoo, että Orenius tuli Hattulaan joko vuonna 1718 tai 1719 ja kuoli siellä pitäjänapulaisena 1732. Orenius mainitaan vuoden 1731 piispantarkastuksessa ahkeraksi saarnamieheksi, joka kulki jatkuvasti ympäri pitäjää jakamassa lohdutusta ihmisille.

Christer Orenius kuoli siis muutama kuukausi vaimonsa jälkeen. Hattulan kuolleiden luettelossa siitä ei kuitenkaan ole mainintaa.

Sursillin sukukirja vuodelta 1850, s. 479 kertoo Hoffren suvun yhteydessä, että Christer Oreniuksella on ollut Johan-niminen poika, joka on valmistunut papiksi 1740-luvulla ja kuollut 1764 Kuopiossa. Hän toimi Kuopion kirkkoherran apulaisena.

Christer Oreniuksen perhesuhteista tiedetään toivottoman vähän. Niiden pohjalta pitäisi kuitenkin pystyä päättämään, oliko Janakkalan lukkari Bergelinin Ingrid-vaimo Rantasalmen kappalaisen Oreliuksen vaiko Rengon-Hattulan kappalaisen Oreniuksen tytär - ja itselleni tärkeä: oliko tällä Ingridillä Anna-niminen sisar - minun esiäitini monen sukupolven takaa.

Esitelmäni aiheen nimi "Älä luota historialliseen romaaniin" jo antoi vihjeen lopputuloksesta. **Valintani on siis Rengon ja Hattulan kappalainen Christer Orenius. Ja päätöksessäni seison enkä muuta voi - vaikka kolme pitäjänhistoriaa - ja vanha haavalääkäri Wolffin perintöruukku Satakunnan museossa - väittäisivät toista!** Onko joku muu joutunut Orenius-Orelius kiistan pauloihin. Olisi mielenkiintoista kuulla toisten kokemuksia.